

УДК 347.65

DOI 10.32782/chasopyskiivp/2022-2-9

Шишка Роман Богданович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-0532-1909

СТАДІЇ РОЗВИТКУ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОЇ ШКОДИ

У статті йдеться про новий погляд на розвиток зобов'язання з відшкодування завданої шкоди та сучасні тенденції зміни властивості таких зобов'язань. Автор виходить з концепту деліктного зобов'язання як різновиду останніх та поступового переростання його у претензію до деліквента, яка може бути забезпечена діяльністю публічних утворень держави та діяльністю окремих— громадських формувань відповідно до їх правового статусу, а також зверненням з позовом до порушника чи відповідальних за нього осіб і застосування державного примусу.

Перехід таких правовідносин від однієї стадії до іншої супроводжується процедурними (заявлення вимоги, звернення до відповідного юрисдикційного органу) чи процесуальними діями, при зверненні з позовом в суд, з відповідними обтяженнями для деліквента та самого потерпілого чи його представників. Відповідно посилюється тиск на порушника та є загроза затягування належного виконання зобов'язання.

Вибір стадій належить потерпілому чи його представникам. Запропоновано виділити стадії: належного виконання зобов'язання із відшкодування такої шкоди як і іншого зобов'язання, за якої порушник добровільно відшкодовує їх; претензійна, якщо порушником є юридична особа чи орган; субсидіарного впливу на якій потерпілий може задіяти державні інституції, рішення яких залежить від відшкодування шкоди як обставини, що пом'якшує вину порушника; судово коли потерпілий звертається з позовом до порушника чи відповідальної за нього особи і на підставі винесеного рішення суду і подальшому відкривається виконавче провадження.

Ключові слова: відшкодування шкоди, делікт, деліквент, зобов'язання стадії.

Shyshka Roman. Stages of development of obligations to compensate for damaged damages

The article discusses a new perspective on the development of damages obligations and current trends in the nature of such obligations. The author proceeds from the concept of tort as a kind of the latter and its gradual transformation into a claim to the delinquent, which can be provided by the activities of public entities of the state and the activities of individual public entities in accordance with their legal status, as well as persons and the use of state coercion.

The transition of such legal relations from one stage to another is accompanied by procedural (claim, appeal to the relevant jurisdiction) or procedural actions, when filing a lawsuit, with appropriate burdens for the offender and the victim or his representatives. Accordingly, the pressure on the violator increases and there is a risk of delaying the proper performance of the obligation.

The choice of stages belongs to the victim or his representatives. It is proposed to distinguish the stages of: proper fulfillment of the obligation to compensate for such damage as well as other obligations under which the violator voluntarily compensates them; claim, if the violator is a legal entity or body; subsidiary influence on which the victim can involve state institutions, the decision of which depends on compensation for damage as a circumstance that mitigates the guilt of the offender; judicial when the victim files a lawsuit against the violator or the person responsible for him and on the basis of the court decision and further enforcement proceedings are opened.

Key words: indemnification, tort, delinquent, stage liability.

Попри незвичність постановки проблематики, одним з цікавих, на наш погляд, в матеріально-правовому, процедурному та процесуальному аспекті є питання щодо стадій розвитку зобов'язання з відшкодування завданої шкоди (деліктного зобов'язання). Спонукає до того потреба вдосконалення механізму охорони та захисту прав людини та інших учасників цивільних відносин на парадигмі застосування тонкого механізму за рахунок деталізації їх здійснення. Справа в атавізмі широкого тлумачення категорії «відповідальність», як всіх негативних наслід-

ків порушення зобов'язання та ігнорування того моменту, коли вони переходять у державний примус за рішенням суду, як основну ознаку правової відповідальності. Саме такий поступовий перехід зобов'язання з відшкодування завданої шкоди у примус, а потім і у деліктну відповідальність слід вважати стадіями його розвитку.

Зазвичай стадії пов'язують з процесуальними діями на тому чи іншому етапі провадження у справі, зокрема й цивільній. Стадії і цивільному процесі визначені як поступальний рух розгляду справи, що складається з ряду стадій. Стадією

процесу є послідовність процесуальних дій, спрямованих на здійснення однієї найближчої процесуальної мети. Такий підхід може бути застосований і до деліктного зобов'язання.

На відміну від процесуальних аспектів для стадій в приватному праві є процедурні дії, прихильниками яких був В.М. Горшенев та його учні. Юридичні процедури як структуровані правовими відносинами системи актів поведінки, яким притаманні нормативні та/або індивідуальні моделі їх розвитку і слугують здійсненню основного, головного для неї правового відношення.

На цій парадигмі розвиваються й цивільні правовідносини, де, за їх ускладнення, йдеться також про послідовні дії їх учасників: передумови їх виникнення, можливості зміни та припинення, застосування видів забезпечення їх виконання, відповідні тому підстави, можливе тлумачення та розвитку суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників цих правовідносин, порушення прав та охоронюваних інтересів, засоби і способи їх запобігання і мінімізації, а за необхідності й залучення до захисту прав органів і тому числі й суду. Так чи інакше, в сучасному світі спонтанно в цивільні та інші відносини не вступають, а поінформовано та виважено. Тому передусім отримання інформації про учасника правовідносин, предмет, умови, можливі ускладнення, притягнення до суду тощо.

В правознавчій літературі ідея більш тонкого механізму регулювання суспільних відносин (Т.С. Ківалова, В.Д. Приймак О.О. Отрадна, Є.О. Харитонов, та інші), в тому числі за рахунок введення стадій для матеріально-правових норм, не нова. Проте не дійшло до розробки цілісного концепту та наповнення стадій.

Мета статті – обґрунтувати ідею виділення стадій розвитку матеріально-правових відносин та визначити їх зміст стосовно зобов'язань з відшкодування завданої шкоди та переростання таких зобов'язань у примус і правову відповідальність.

Об'єктом є правовідносини з відшкодування завданої шкоди, а предметом – положення чинного законодавства, практика його застосування, наукова доктрина.

Здебільше правовідносини з відшкодування завданої шкоди виникають спонтанно внаслідок їх завдання (п. 3 ч. 2 ст. 11 ЦК України [3]). Більшість з них є ненавмисними. Проте, це не означає, що таке зобов'язання не проходить певні стадії і не має логіки свого розвитку. Принаймні, виважені дії з фіксації самого порушення та його наслідків, заявлення претензії до порушника,

встановлення всіх можливих обставин, зокрема про страхування об'єкта завдання шкоди, слугує безконфліктному отриманню потерпілим відшкодування.

Так Моторне страхове бюро України на період військового стану прийняло рішення, що військовослужбовці та військові частини не будуть сплачувати збиток, що завданий ДТП навіть при відсутності «автоцивілки». Кошти на це спрямують із фонду захисту потерпілих МТСБ України [5]. Таке рішення, по суті, означає перетворення деліктного зобов'язання у зобов'язання з обов'язкового страхування, що само по собі є новелою страхового права. Очевидно, що такі окремі відповідальності за завдану шкоду відомі професіоналам, але поінформованість про них чи їх знання слугує обранню перспективного для отримання відшкодування алгоритму дій потерпілого чи/та його представників.

Оскільки завдання шкоди само по собі є протиправним, то про попередні дії з запобігання їй виникненню не йдеться і лише коли є ознаки навмисного, то особа, якій загрожували тим, вправі задіяти можливі засоби та способи протидії. Відповідно йдеться й про концепти виникнення правопорушень: біологічно-психологічний, що пов'язує їх з природними, біологічними та психологічними факторами, особливостями певних осіб, зокрема, схильністю до їх вчинення і соціальний (соціологічний), що детермінує вказує на соціально-економічні чинники буття людей, що спричиняють виникнення правопорушень у суспільному житті.

Так зобов'язання з відшкодування завданої шкоди передбачає презумпції на основі імперативних зобов'язувань, а не диспозитивності. У ст. 1166 ЦК України за якою майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини. Тож встановлено загальні правила відшкодування завданої особі недоговірної шкоди, які отримали назву «загальний (генеральний) делікт» та застосовуються до будь-яких випадків завдання шкоди. Звернемо увагу на імператив цих приписів, за яких особа, яка завдала шкоди (деліквент) зобов'язана її відшкодувати.

По суті, тут виписано першу стадію (належного виконання) розвитку такого зобов'язання коли деліквент – особа, яка завдала шкоди її

вправі відшкодувати самостійно, або на вимогу потерпілого. Окрім того, порушник може компенсувати потерпілому ті незручності, які виникли з завданням шкоди та конфліктом. Таке виконання відповідає верховенству права та вигідне з огляду на швидке (негайне) чи гарантоване послідує забезпечення суб'єктивних прав потерпілого, суспільства: не треба залучати до того державні та недержавні інституції для спонукання до того порушника.

Очевидно, що таке зобов'язання, як і всяке інше, може бути виконане особою, що завдала шкоди чи іншою особою, за загальними правилами виконання зобов'язань добровільно. Інші особи відповідають за шкоду завдану їхніми підопічними чи за правилами виконання зобов'язань: потерпілому слід в її відшкодувати, а хто і на якій підставі це вчинить за порушника для нього особливого значення не має.

За неможливості виконання воно може бути переведене і договірне зобов'язання (договір про відшкодування завданої шкоди) за яким деліквент, зобов'язується в визначений сторонами строк відшкодувати завдану шкоду та надати компенсацію відповідно до встановлених правил виконання грошових зобов'язань, а потерпілий вправі їх вимагати. Так з розв'язанням агресії проти України посилилась інфляція і знецінення окремих матеріальних цінностей

Зрозуміло, що при значних обсягах шкоди, деліквенту потрібен певний час для мобілізації його статків та переведення у ту форму, здебільше грошову, яка забезпечує вимоги потерпілого. Водночас, за того потерпілий ще більше потерпає: при завданні шкоди транспортному засобу не може його використовувати за призначенням і може втрачати прибуток, тратитися зі своїх коштів на його відновлення, тощо. Тож це і надалі забезпечує можливість вимагати відшкодувати і упущену вигоду за правилами ст. 22 ЦК України.

При тому, чим більше деліквент, чи зобов'язана відшкодувати за нього завдану шкоду особою чи орган буде затягувати таке відшкодування, тим більше воно зростатиме і впритул до можливого подальшого розгляду справи в суді потерпілий може його змінювати. До речі, справедливою з огляду на верховенство права є така вимога і на стадії виконавчого провадження.

Друга стадія – претензійна – звернення з письмовою заявою (претензією) до деліквента, зокрема юридичної особи про відшкодування завданої шкоди. Це спричинено вимогами платіжної дисципліни за якої юридична особа, навіть при визнанні завданої шкоди, не вправі пере-

рахувати зі свого рахунку кошти без достатніх на то підстав. Законом України «Про платіжні послуги» передбачено, що платник у платіжній інструкції повинен вказати підставу для платежу. Відповідно для того потрібна заява потерпілого чи його представника. Раніше це називалося претензійний порядок врегулювання.

При завданні шкоди фізичною особою письмове звернення потерпілого слугує доказом намагання врегулювати свої вимоги найбільш оптимальним, з огляду на затратність, засобом. Якщо така вимога направлена на електронну адресу, то її скрін є достатнім доказом такого звернення.

На цій стадії можлива зміна розміру заявлених вимог при збільшенні розміру завданої шкоди, зокрема завданої здоров'ю потерпілого. Воно може погіршуватися, вимагати збільшення витрат на лікування, профілактику, протезування тощо.

Третя стадія субсидіарного впливу, коли задіяні адміністративно-правові та інші засоби спонукання деліквента до виконання його обов'язку: звернення до державного органу про порушення публічного переслідування порушника, звернення до органу громадського, наприклад товариства із захисту прав споживачів, суду честі, . Це може статися за заявою деліквента чи в силу вимог чинного законодавства, де пром'ягчуючими вину порушника обставинами вказано відшкодування завданої шкоди, а особа у якій перебуває в провадженні відповідна адміністративна чи кримінальна справа зобов'язана встановити шкоду, що завдана відповідними порушеннями. Тим порушник стимулюється до належного виконання деліктного зобов'язання перед потерпілим.

Її значення полягає у тому, що рішення прийняті по справі є преюдиційними для заявлення можливого позову і ті обстави, які були з'ясовані та встановлені у відповідному рішенні у подальшому при розгляді цивільної справи не встановлюються. Йдеться про обставини, які були з'ясовані у адміністративному чи кримінальному судочинстві.

Водночас є недоліки: затратність, залежність від рішень попередніх інстанцій, тривалість.

Четверта стадія – судова і полягає у заявленні позову та вчинення відповідного провадження, винесенні рішення та його виконанні. Це потребує затрат від позивача та відповідача, витрат на виконання судового рішення.

До затрат позивача віднесемо: витрати на консультаційні послуги юриста та складання позову та додатків до нього, пошук доказів та їх надання; судові витрати, які у п. 1 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з роз-

гляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 року № 10 «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» [2], визначені як передбачені законом витрати (грошові кошти) сторін, інших осіб, які беруть участь у справі, понесені ними у зв'язку з її розглядом та вирішенням, а у випадках їх звільнення від сплати – це витрати держави, які вона несе у зв'язку з вирішенням конкретної справи.

Відповідно ч. 1 ст. 133 Цивільного процесуального кодексу України [4], судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. За ч. 2. ст. 133 ЦПК України, до витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать витрати: 1) на професійну правничу допомогу; 2) пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи; 3) пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів; 4) пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

Не слід забувати про судовий збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених ст. 1 Закону України «Про судовий збір» [1]). Платники судового збору, об'єкти справляння судового збору та розміри ставок судового збору визначені ст. 2, 3, 4 Закону України «Про судовий збір». Судовий збір справляється у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, – у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксо-

ваному розмірі (ч. 1 ст. 4 Закону України «Про судовий збір»).

Станом на 01.01.2022 розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб становив 2481 гривень (Закон України «Про Державний бюджет України на 2022 рік»).

Також законом чітко визначено питання щодо: а) порядку сплати судового збору (ст. 6 Закону України «Про судовий збір»). Реквізити для сплати судового збору, формування квитанції або онлайн оплати можна знайти на сайті «Судова влада України»; а також порядок та підстави повернення судового збору, відстрочення та розстрочення, зменшення розміру судового збору та звільнення від сплати судового збору.

Висновки. З огляду на засаду справедливості, вбачається, що всі витрати на захист порушеного права по мірі переходу до кожної наступної стадії варто покладати на порушника, що слід закріпити як презумпцію. Принаймні, у порушника чи відповідальних за нього осіб була можливість вибору і виконання зобов'язання належним чином, якою він не скористався та штучно збільшив навантаження на юрисдикційні органи.

Така модель стадій розвитку зобов'язання з відшкодування завданої шкоди враховує матеріально-правові та процедурні і процесуальні аспекти забезпечення їх виконання, є виправданою і може слугувати як концепт для її відображення в позитивному праві. Вона корелюється з провадженнями у адміністративному та кримінальному праві, концептом приватно-публічного звинувачення і, на наш погляд, надає новий поштовх для розвитку деліктних зобов'язань. Вона може бути використана і для електронного правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI (Редакція станом на 24.05.2022) : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (Дата звернення – 31.05.2022 р.)
2. Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 року № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-14#Text> (Дата звернення – 31.05.2022 р.)
3. Цивільний кодекс України : Кодекс від 16.01.2003 № 436-IV (Редакція станом на 27.05.2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (Дата звернення – 31.05.2022 р.)
4. Цивільний процесуальний кодекс України Текст документа від 07.05.2022: ...<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Дата звернення – 31.05.2022 р.)
5. Військовослужбовців звільнили від компенсації збитку при ДТП. URL: <https://enovosty.com/news/news-auto/full/3005-v-ukraine-prinyali-vazhnoe-reshenie-po-kompensacii-ushherba-pri-dtp> (Дата звернення – 31.05.2022 р.)